

DOI: <https://doi.org/10.15407/mzu2025.34.053>
УДК 94(4)327.5(1-622НАТО)

Євгеній Бевзюк

д-р. іст. наук, доц.
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
88000, Україна, Ужгород, пл. Народна, 3
E-mail: evbevzuk@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0191-7905>
Web of Science ResearcherID: G-1062-2019

Степан Віднянський

д-р. іст. наук, проф., чл.-кор. НАН України
зав. від. історії міжнародних відносин
і зовнішньої політики України
Інститут історії України НАН України
01001, Україна, Київ, вул. Михайла Грушевського, 4
E-mail: stepanvid@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8825-7024>
Web of Science Researcher ID: AAR-5803-2021

П'ЯТА СТАТТЯ ВАШИНГТОНСЬКОГО ДОГОВОРУ 1949 р. В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ ЄВРОАТЛАНТИЧНІЙ БЕЗПЕЦІ*

Багаторічне існування Північноатлантичного альянсу (НАТО) в умовах геополітичної невизначеності ядерної епохи є яскравим свідченням здатності військово-політичного блоку підтримувати процес євроатлантичної безпеки, спираючись на принципи та правила, які були закріплені у Статуті Альянсу. Проте крах біполярної системи міжнародних відносин, саморозпуск Організації Варшавського договору (ОВД) утворили нові геополітичні умови. Світовий центр сили перемістився у США, а НАТО як військово-політична організація почала активно вбудовуватися в перехідну архітектуру світового порядку. Втім, початок широкомасштабної військової агресії Росії проти України з новою силою актуалізував тему НАТО і проблему інтродукції України до системи європейського безпекового формату. Фактично, акт російської агресії спричинив нову хвилю спорів навколо причини створення самої організації, процесу

* Виконано в рамках держбюджетної теми № 6/25-27 «Партнерство України з ЄС та НАТО в умовах російсько-української війни: стан, проблеми та перспективи».

та доцільності її розширення, а головне, статутних положень про колективні гарантії захисту країн-членів Альянсу. Сьогодні політики, дослідники, експерти знову заговорили про трактування положень та принципів колективної безпеки НАТО. У цій полеміці особливо гостра дискусія розгорнулася навколо п'ятої статті Статуту організації: «напад на одного учасника НАТО є нападом на всіх його членів». Принцип колективних дій, взаємодії, співпраці став піддаватися переосмисленню з огляду на рівень відповідальності (ядерний потенціал США, Великої Британії і Франції) та обмежених військових можливостей членів-альянсу (наприклад, країн Балтії). Тому тема використання п'ятої статті Альянсу актуалізувалася не лише у світлі поточної геополітичної ситуації та війни Росії проти України. Не в останню чергу мозаїчність соціальних, політичних систем та розмаїття акторів міжнародних відносин (США, ЄС, АТЕС, АСЕАН, БРИКС, ОДКБ, ШОС, КНР, Індія, країни-«азійські тигри», країни Африки, Латинська Америка) стали причиною дискусій навколо геополітичної перспективи Північноатлантичного альянсу та введення в дію поправки у разі виникнення загрози для безпеки і стабільності в євроатлантичному регіоні.

У статті прослідковано процес появи НАТО та досліджено причини, за яких була сформульована п'ята стаття Вашингтонського договору. Доведено, що п'ята стаття, яка визначає принцип колективної оборони, має як свої переваги, так і недоліки. Одним із основних недоліків є те, що її трактування може бути широким та розпливчастим, що залишає місце для різної інтерпретації та потенційних суперечок між членами й союзниками НАТО. Крім того, існує ризик ескалації конфлікту, якщо напад на одну країну буде розглядатися, як напад на весь Альянс. Така трактовка може призвести до залучення у війну країн, які не бажають бути стороною конфлікту.

Ключові слова: НАТО, Північноатлантичний альянс, Вашингтонський договір, п'ята стаття, колективні гарантії і відповідальність, біполярна система, європейська безпека, військовий конфлікт, російсько-українська війна, Україна, США, Д. Трамп.

Evgen Bevzyuk

Doctor of History, Associate Professor
Uzhhorod National University

3, Narodna Square, Uzhhorod, 88000, Ukraine

E-mail: evbevzyuk@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0191-7905>

Web of Science ResearcherID: G-1062-2019

Stepan Vidnyanskyj

Doctor of History, Professor, Corresponding Member
of the National Academy of Sciences of Ukraine
Head of the Department of the History of International
Relations and Foreign Policy of Ukraine
Institute of History of Ukraine
the National Academy of Sciences of Ukraine
4, Mykhailo Hrushevskiyi Street, Kyiv, 01001, Ukraine
E-mail: stepanvid@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8825-7024>
Web of Science ResearcherID: AAR-5803-2021

**ARTICLE V OF THE 1949 WASHINGTON TREATY
IN THE CONTEXT OF CURRENT CHALLENGES
TO EURO-ATLANTIC SECURITY**

The long-term existence of the North Atlantic Treaty Organization in the conditions of geopolitical uncertainty of the nuclear age is a vivid testimony to the ability of the military-political bloc to support the process of Euro-Atlantic security, relying on the principles and rules that were enshrined in the Alliance Charter. But the collapse of the bipolar system of international relations, the self-dissolution of the Warsaw Treaty Organization created new geopolitical conditions. The world center of power shifted to the USA, and NATO as a military-political organization began to actively integrate into the transitional architecture of the world order. However, the beginning of Russia's military aggression against Ukraine with new force actualized the topic of NATO and the problem of introducing Ukraine into the system of the European security format. In fact, the act of aggression caused a new wave of disputes around the reason for the creation of the organization itself, the process and expediency of its expansion, and most importantly, the statutory provisions on collective guarantees of protection for the members of the Alliance. Today, politicians, researchers, and experts are again talking about the interpretation of the provisions and principles of NATO's collective security. In this controversy, a particularly fascinating discussion unfolded around the fifth article of the organization's Charter: "an attack on one NATO member is an attack on all its members". The principle of collective action, interaction, and cooperation began to be rethought in view of the level of responsibility (the nuclear potential of the US, the UK, and France) and the limited military capabilities of alliance members (e.g., the Baltic states). Therefore, the topic of using the fifth article of the alliance became relevant not only in light of the current

geopolitical situation and Russia's war against Ukraine. Last but not least, the mosaic of social and political systems and the diversity of actors in international relations (USA, EU, APEC, ASEAN, BRICS, CSTO, SCO, China, India, the Asian Tiger countries, African countries, Latin America) became the reason for discussions around the geopolitical perspective of the North Atlantic Alliance and the introduction of amendments in the event of a threat to security and stability in the Euro-Atlantic region.

The article traces the process of NATO's emergence and examines the reasons for the formulation of Article 5 of the Northern European Treaty. It is argued that Article 5, which defines the principle of collective defense, has both its advantages and disadvantages. One of the main disadvantages is that its interpretation can be broad and vague, leaving room for different interpretations and potential disputes between NATO allies. In addition, there is a risk of conflict escalation if an attack on one country is viewed as an attack on the entire Alliance. Such an interpretation can lead to the involvement of countries that do not wish to be parties to the conflict in the war.

Keywords: *NATO, North Atlantic Treaty Organization, Washington Treaty, Article 5, European security, collective guarantees; collective responsibility, military conflict, nuclear threat, bipolar system, Ukraine, D. Trump.*

Завершення Другої світової війни ознаменувало рубіж розвитку міжнародної системи та істотно змінило геополітичну ситуацію на європейському континенті і у світі загалом. Продовжився процес деградації колишніх колоніальних імперій, що спричинило появу низки нових акторів міжнародних відносин. Закінчення Другої світової війни ознаменувалося фактом утворення біполярної системи міжнародних відносин. Ця міжнародна архітектура у вигляді домінування двох ядерних наддержав та їх військово-політичних структур — НАТО й ОВД — проіснувала понад пів століття. Після розпаду СРСР у 90-х роках ХХ ст. олімп світової системи міжнародних відносин посів один лідер в особі Сполучених Штатів Америки, а єдиною європейською військово-політичною організацією залишився Північноатлантичний альянс (НАТО), заснований у 1949 р. представниками 12 держав і розширений на сьогодні до 32 країн-членів.

Збереження Північноатлантичного альянсу вже понад 75 років на тлі масштабних геополітичних змін і стратегій забезпечило моральне право військово-політичному блоку обґрунтувати свою корисність при виконанні багатьох функцій із забезпечення європейської безпеки. Тому тема альянсу на певний час стала такою собі Каабою, навколо якої необхідно було обов'язково здійснити інтелектуальну ходу і в такий спосіб підтвердити свою європейськість. Утім, початок військової агресії Росії проти України з новою силою актуалізував тему НАТО і проблему інтро-

дукції України до системи європейського безпекового формату. Акт масштабної російської агресії спонукав знову зануритися в дослідження процесу творення самої організації, а, головне, її статутних гарантій захисту членів альянсу.

Історіографія, пов'язана з історією заснування й розширення НАТО, аналізом основних етапів і стратегічних концепцій його діяльності та ефективності впливу на міжнародну та європейську безпеку, а також із розвитком відносин України з Північноатлантичним альянсом, досить обширна. Лише серед українських дослідників проблеми можна назвати аналітичні й конкретно-історичні напрацювання В. Залужного, В. Горбуліна, А. Грубінки, Б. Гуменюка, Ю. Клименка, А. Мартинова, Т. Мелещенко, О. Палія, Б. Парахонського, Г. Перепелиці, О. Потехіна, І. Тодорова, Г. Яворської та інших авторів. Утім, найменш дослідженими питаннями з історії Альянсу залишаються аналіз причин, за яких була сформульована п'ята стаття Північноєвропейського договору, а також гострі дискусії щодо умов її застосування в минулому й особливо на сучасному етапі кризи міжнародної системи безпеки, викликаній насамперед масштабною агресією Росії проти України й реальною російською загрозою для інших європейських держав.

Для розуміння самої історії становлення і трансформації зовнішньої та внутрішньої структури Альянсу й фактичної сторони ієрархії держав у цій міжнародній військово-політичній організації, на нашу думку, слід розглянути генезу творення НАТО. До речі, ми не випадково використали термін «ієрархія». На використання цього терміну нас мотивувала позиція 47-ого президента США Д. Трампа, який заявив про майже одноосібне фінансування Сполученими Штатами європейської безпеки. Думка президента Трампа була сформульована таким чином: «Я не вважаю, що ми повинні, але вважаю, що вони [країни НАТО] повинні. Ми так довго підтримували НАТО, що, на мою думку, покривали майже 100% витрат. Тому я не думаю, що ми повинні, але я думаю, що країни НАТО безумовно повинні»¹.

Емоційно-спатажний виступ американського президента цілком логічно буде розглянути, виходячи з розмірів фінансових витрат Сполучених Штатів, які країна інвестує в Північноатлантичний альянс. Так, сукупні військові витрати країн-членів НАТО у 2024 році становили 1 трильйон 474 мільярди доларів. У цю суму входять витрати всіх 32 країн-членів Альянсу. При цьому витрати США становили 967 млрд 707 млн дол, а витрати європейських союзників і Канади — 506 млрд 693 млн дол. Цікаво, що від моменту розпаду СРСР, фактично в умовах монополярності, витрати з американського бюджету на підтримку європейської безпеки постійно зростали. Так, з 1995 по 2013 рік частка витрат США до бюджету НАТО зросла з 59% до 72%².

Отже, незважаючи на принцип однастайності при ухваленні рішень під час голосування членів альянсу, все ж варто визнати — «нестандартна» фінансова позиція глобального лідера в особі президента Трампа, попри демократизм самої організації, може стати причиною «політичного шоку» й навіть створити кризову ситуацію у колі країн-членів Альянсу.

Діалектика сучасної міжнародної ситуації потребує здійснити певний історичний екскурс у минуле. Після Другої світової війни Сполучені Штати піднялися на вершину світового політичного олімпу. Військовий успіх у поєднанні з економічним підйомом однозначно стали умовою нової геополітичної якості США. Як констатував історик економіки Алан Мілворт, «Сполучені Штати увійшли у 1945 рік у незрівнянно сильнішому економічному становищі, ніж вони були у 1941 році, фактично було закладено основи економічного панування Сполучених Штатів на наступну чверть століття»³. Це надало Сполученим Штатам абсолютну та відносну перевагу як перед союзниками, так і перед СРСР, який однозначно на багато років став геополітичним та геоідеологічним опонентом для США.

Нова геополітична ситуація зумовила появу нової зовнішньополітичної парадигми США. Так, ізоляціонізм, який колись зробив Америку великою та став умовою її тріумфального підйому у XIX ст., перетворюється на тісну політичну оболонку. Як досить чітко означив Г. Кіссінджер: «Америка вийшла на міжнародну арену, вона була молода, міцна й мала силу, яка була здатна примусити світ погодитися з її баченням міжнародних відносин»⁴. Фактично, до 1945 р. вперше за всю свою історію США оволоділи необхідним військово-політичним, а головне міжнародно-правовим ресурсом, щоби не повертатися до «прокрустова ложа» ізоляціонізму. Про цей факт публічно в палаті Сенату заявив сенатор-республіканець А. Ванденберг. У своєму виступі він окреслив зміст американського зовнішньополітичного принципу — подолання ізоляціонізму та перехід до практики інтернаціоналізму⁵.

Новий зовнішньополітичний тренд став імплементуватися в низку політичних та економічних ініціатив колишніх однодумців по антигітлерівській коаліції. Поступово метафорична «залізна завіса» У. Черчілля почала втілюватися американською елітою в досить чіткі економічні рішення, військові плани та оборонні стратегії.

Вже 22 лютого 1946 р. тимчасовий повірений у справах США в СРСР Джордж Кеннан направив до державного департаменту донесення у формі «довгої телеграми». В аналітичній записці дипломат застерігав американське керівництво від продовження «рузвельтівської» політики партнерських відносин з Москвою та закликав позбутися ілюзій щодо можливості співпраці з радянським керівництвом: «...ми маємо справу, —

писав Кеннан, — з політичною силою, фанатично прихильною до думки, що зі Сполученими Штатами не може бути досягнутий постійний *modus vivendi*». Ключове положення телеграми Кеннана було сформовано у його висновку про історичну органічність радянського експансіонізму. Дипломат, майже у традиціях біхевіоризму, вказав на природу цього явища: «російські правителі незмінно відчували, що їхнє правління завжди було архаїчним за формою, крихким і штучним за своєю психологічною основою та нездатним витримати порівняння або зіткнення з політичними системами західних країн». Відповідно, Кеннан вважав за необхідне рекомендувати уряду проводити практику «стримування» Москви та утримання Радянського Союзу «у жорстких рамках уже наявних зон впливу» як єдину адекватну відповідь на процес поступової сталінізації Центральної та Східної Європи⁶.

Погляди Дж. Кеннана на внутріполітичну систему Радянського Союзу в багатьох випадках стали визначати підходи американської дипломатії і президентської адміністрації у відносинах із СРСР. Уже 12 березня 1947 р. президент Г. Трумен, виступаючи в Конгресі, озвучив концептуальні засади американської політики стримування Радянського Союзу в балканосередземноморському регіоні. Вона передбачала надання економічної, фінансової та військової допомоги Греції і Туреччині⁷. Нова зовнішньополітична парадигма США отримала назву «доктрина стримування»⁸.

Навесні 1947 р. розпочався етап нової якості американо-радянських відносин. Спираючись на свій економічний потенціал, Сполучені Штати розгорнули боротьбу, спрямовану на підтримку демократичних європейських сил. Підстав для ухвалення нових зовнішньополітичних рішень було чимало. Насамперед, соціально-економічна та політична ситуація у Європі після Другої світової війни була вкрай складною. Після багатьох років нацизму, диктату та насильства суспільні настрої були наповнені страхом. Для країн Центральної і Східної Європи політична ситуація ускладнювалася репресіями з боку вже існуючих промосковських урядів. Демократичні інститути у Східній Європі (за винятком Чехословаччини) перебували у стані свого становлення. При цьому, військові сили Радянського Союзу залишалися в Угорщині та Румунії, а в Німеччині та Австрії розташовувалися окупаційні радянські війська.

У цей час Сполучені Штати проводили моніторинг соціально-політичної ситуації у Європі. Так, радник управління з особливих політичних питань США 14 липня 1947 р. у секретній записці на ім'я директора написав: «Криза досягла вже такої стадії, що наше керівництво найближчим часом змушене буде ухвалити конкретне рішення щодо Радянського Союзу. Стратегічні події у Східній Європі сьогодні розвиваються надзвичайно швидко. Звідси, ми маємо можливість зробити висновок, що

Совети ухвалили рішення перевірити Сполучені Штати на здатність використовувати збройні сили для стримування радянської експансії. Совети вважають, що Сполучені Штати не зможуть, з економічних і політичних причин та негайної військової (радянської) відповіді, створити ефективну перешкоду їхньому стратегічному плану»⁹.

Отже, логіка протистояння двох соціально-ідеологічних систем продовжувала диктувати конфронтаційні параметри двосторонніх відносин. З нашого боку було би несправедливим говорити виключно про американський сценарій європейської політики. З метою дотримання принципу історичної об'єктивності ми лише означимо канву масштабного сталінського плану формування лояльних політичних режимів.

У вересні 1947 р. на конференції комуністичних партій у польському місті Шклярська Поремба член Політбюро ЦК ВКП(б) А. Жданов представив учасникам конференції так званий «План Молотова». На церемонії підписання рішення про утворення координаційної комуністичної структури Жданов від імені Й. Сталіна дав зрозуміти, що гнучкість та відкритість першого етапу радянзації у Східній Європі закінчилися¹⁰. Від цього моменту світ стає поділеним на два табори: соціалізму та капіталізму. Вже у лютому 1948 р. Комуністична партія Чехословаччини за таємної підтримки Радянського Союзу скинула демократично обраний уряд. Потім, у відповідь на процес консолідації демократичних сил Західної Німеччини, СРСР блокує доступ союзників, продуктів харчування та всіх видів енергоносіїв до Західного Берліна. Місто опинилося на межі голодної смерті.

Додатковим аргументом на користь рішучості Сталіна перетворити Східну Європу на свій захисний вал, стала армія СРСР. На той час лише у Східній Німеччині перебувало радянське військове угруповання чисельністю 2,9 млн чоловік. Радянська зовнішня політика й фактична присутність армії «визволителів» у Східній Європі ставали підставами замислитися над долею та перспективою європейської демократії. У цей час Радянський Союз проводив свою контрольовану східноєвропейську політику, яка була на межі можливого розв'язання військового конфлікту, що однозначно поглиблювало конфронтацію між двома наддержавами та становило небезпеку для Європи.

5 червня 1947 р. держсекретар США Дж. Маршалл, виступаючи в Гарвардському університеті, запропонував концепцією допомоги країнам, які постраждали у Другій світовій війні. Його «Програма відновлення Європи» або «план Маршалла»¹¹ була розрахована як на реалізацію плану економічного відродження Європи, так і на підтримку демократичних режимів і свобод. Як до того влучно зазначив американський президент Г. Трумен: «Насіння тоталітарних режимів вирощується злиднями. Вони

поширюються і зростають на безплідному ґрунті бідності, а свого повного зростання досягають тоді, коли згасає надія народу на краще життя»¹².

Реалізація «плану Маршалла» суттєво вплинула на подальший розвиток Західної Європи: на момент закінчення фактичної дії плану у 1952 р, наприклад, обсяг виробництва у європейських країнах-реципієнтах збільшився приблизно на 35% у порівнянні з подібним показником 1938 р.¹³ Програма фінансової підтримки європейських держав мала ще декілька довготривалих наслідків. Насамперед, це економічний крок у практиці подолання довготривалого американського ізоляціонізму. І головне, сформувався фундамент для подальшої євроатлантичної інтеграції.

Отже, в умовах наростаючої біполярної конфронтації уряди західноєвропейських демократій, спираючись на політичну підтримку США, розпочали процес творення власної безпекової парадигми. Першим європейцем, який публічно сформулював концепцію західноєвропейського безпекового союзу, став міністр закордонних справ Великої Британії Е. Бевін. Показово, що ще за рік до підписання у березні 1948 р. Брюссельського договору про колективну оборону¹⁴, ідеї британського міністра були обговорені та схвально сприйняті окремими американськими політиками. Так, у таємному меморандумі радника Управління з особливих політичних питань США А. Харлі на ім'я директора Управління зазначалось: «Г-н Бевін і г-н Бідо сміливо виступали в Парижі з рішучою лінією своїх дій; вони зможуть реалізувати свої плани лише за умови їх повної підтримки з боку Сполучених Штатів, тому ми в подальшому маємо підтримувати їх у будь-якому питанні»¹⁵. Отже, американська адміністрація досить доброзичливо поставилася до ідей Бевіна. Як результат, 4 березня 1947 р. у місті Дюнкерк було підписано договір між Великобританією та Францією. Англо-французька угода по суті стала основою нової безпекової європейської моделі. 17 березня 1948 р. Пакт був розширений Брюссельським договором.

Вашингтон влаштував той факт, що «дюнкерська формула», а потім і Брюссельський альянс були спрямовані проти Німеччини, а головне — відкривали перспективу укладення низки двосторонніх договорів із країнами Європи. Оборонні ініціативи колишніх двох країн-учасниць антигітлерівської коаліції створювали ланцюгову реакцію для подальшого формування європейської безпекової моделі. Відповідно, американські політики сконцентрували свою увагу навколо долі європейської демократії. Англо-французька угода 1947 р. відкривала нові перспективи трансатлантичної співпраці, і в такий спосіб заохочувала США до політичної кооперації з демократіями Західної Європи в плані забезпечення їх військової безпеки.

Брюсельський альянс інтенсифікував дискусію щодо форм, методів та можливих форм підтримки європейських демократій із боку США. В основі цього курсу лежало переконання про те, що причиною напруженості у відносинах між Заходом та Сходом є експансивна сталінська практика «революційно-імперської парадигми» соціалістичного будівництва в підконтрольних Москві країнах Східної Європи.

У цих умовах серцевиною безпекового формату країн Європи могла бути лише практика військового стримування можливого агресора або суперника. У реальності досягти нової військово-політичної та оборонної якості партнери по «дюнкерській формулі» (Франція, Велика Британія, країни Бенілюксу) могли лише за умови утворення якісно переважаючої сукупної сили, здатної стримувати можливого противника в особі СРСР. Отже, логіка політичної ситуації підказувала європейцям шукати такий безпековий формат, який дозволив би поєднати функції військово-політичного союзу з міжнародним інститутом. Останній, як відомо, працює у сфері міжнародних відносин та сприяє співпраці між державами у справі вирішення конфліктів та просування певних міжнародних ініціатив.

Саме такий формат співпраці військово-політичного союзу з міжнародним інститутом ще поки на етапі обговорення проєкту трансатлантичного альянсу знайшов підтримку і обговорювався в колі американських політиків. Цілковито логічно, що бурхливі дискусії навколо форм і методів діяльності майбутнього альянсу «освячувалися духом» і принципами ООН. Політики й дипломати, особливо в особі країн — постійних членів Ради Безпеки, ілюзорно та прагматично намагалися розбудувати систему світового порядку, виходячи з принципів Статуту ООН.

Особливу прихильність до практики дотримання справедливого міжнародного порядку демонстрували голова сенатського комітету з міжнародних відносин і тимчасовий президент Сенату США Артур Х. Ванденберг, держсекретар Джордж Маршалл та його заступник Роберт А. Ловетт. Під час спільних консультацій із чиновниками президентської адміністрації сенатор Ванденберг, розглянувши їх концепцію Північноатлантичного альянсу, погодився її підтримати в Сенаті лише за умови, якщо Статут та принципи ООН знайдуть своє підтвердження в тексті майбутнього військово-політичного договору.

Під час узгодження проблеми американської військової участі в можливому збройному конфлікті в Європі, виявилось, що для США прийнятним буде варіант гарантій за принципом, який уже раніше був прописаний у «Пакті Ріо». Про те, що американські політики намагалися сформувати парадигму євроатлантичної безпеки, виходячи з уже напрацьованого досвіду, свідчить спроба Ванденберга і Ловетта спиратися на положення, які вже були прописані та інтелектуально відпрацьовані в

Міжамериканському договору про взаємну допомогу, відомому світовій спільноті під назвою «Пакт Ріо». Договір у 1947 р. у Ріо-де-Жанейро підтримала більшість представників американських країн. Головний безпековий принцип, який містився в статтях «Пакту Ріо», був сформульований у наступний спосіб: «напад на одного з членів слід розглядати як напад на всіх»¹⁶. У договірних положення знайшли своє тлумачення та юридично були закріплені такі поняття, як «пряма загроза», «ворожий напад», «санкції», «характер санкцій», «зовнішня» та «внутрішня загроза». Принцип колективної безпеки зафіксовано у третій статті, де було прописано: «Положення цієї статті повинні застосовуватися у всіх випадках збройного нападу, який буде мати місце в межах зони, описаної у статті 4, або в межах території Американської Держави»¹⁷. Фактично цей принцип можна трактувати як доктрину «захисту півкулі». Сам договір був прийнятий сторонами та набув чинності 3 грудня 1948 р., а 20 грудня 1948 р. договір зареєстрували в Організації Об'єднаних Націй¹⁸.

Міжамериканський договір про взаємну допомогу став першим американським глобалістським досвідом з майбутнього переліку так званих «угод про взаємну безпеку»¹⁹ й певною формалізацією вже існуючого Акта Чапультепека. Чапультепекська декларація була ухвалена ще у березні 1945 р. Вона проголошувала принцип взаємної допомоги та американської солідарності, неприпустимості порушення суверенітету та колективні заходи щодо запобігання актам агресії. Як бачимо, для сенатора Ванденберга і представників адміністрації президента США вже існуючий «Пакт Ріо» став міжнародно-правовою канвою для розробки майбутніх основ європейського військово-політичного союзу.

Відповідно до вже існуючих традицій американської парламентської демократії, після багатогодинних дискусій із держсекретарем Маршаллом та його заступником Ловеттом, сенатор Ванденберг прийняв текст компромісного варіанту концепції Північноатлантичного альянсу. Також Ванденберг взяв на себе зобов'язання підтримати документ у Сенаті за умови, якщо концептуально-правові положення діяльності майбутнього альянсу будуть формалізовані з принципами Статуту ООН. Фактично, йшлося про закріплення домінант і положень Статуту Організації Об'єднаних Націй у процесі законодавчої підготовки тексту про колективну європейську безпеку.

11 червня 1948 р. А.Х. Ванденберг разом із Р.А. Ловеттом представив на розгляд сенатському комітету з міжнародних відносин спільно розроблену резолюцію. Сенат 82 голосами проти 13 ухвалив резолюцію (Res.239). Резолюцією рекомендувалося президенту забезпечувати безпеку Сполучених Штатів та всього демократичного світу шляхом підтримки домовленостей про взаємну оборону за умови їх відповідності

духу Статуту ООН²⁰. Формулювання про «підтримку» з боку США «безпеки демократичного світу» остаточно поховало ізоляціоністську «доктрину Монро» 1823 р. До речі, саме так спрощено, в дусі розгортання американської експансії у Європі, тлумачили резолюцію в радянській історіографії. Утім ініціативу Ванденберга слід трактувати значно ширше.

Резолюцією проголошувалася модернізація основ американської зовнішньої політики. Йшлося про право президента в рамках статуту ООН ухвалювати рішення про «приєднання до регіональних і колективних угод з індивідуальної і колективної самооборони за умови дотримання принципів і положень Статуту»²¹. П'ятий параграф резолюції закликав президента США докладати максимальних зусиль для універсального врегулювання військової небезпеки та скорочення озброєнь за умови досягнення надійних гарантій. Водночас, п'ятий параграф знову відсилав вашингтонських бюрократів дотримуватися принципів статуту ООН. Як бачимо, резолюція Ванденберга містила дух прихильності принципам, які були зафіксовані у Статуті ООН.

Звичайно, було би помилковим стверджувати, що Статут ООН для вашингтонських чиновників, як і для московських бюрократів, став канонізованим символом нової якості міжнародних відносин. «Холодна війна» вже визначила процес становлення біполярної системи міжнародних відносин. Саме тому в третьому пункті резолюції (Res.239) йшлося про право «приєднання Сполучених Штатів за допомогою конституційної процедури до тих регіональних і колективних угод, що базуються на постійному та дієвому прагненні до самозахисту й взаємодопомоги та можуть зачіпати інтереси національної безпеки Сполучених Штатів»²². Отже, Сенат знову підтвердив прихильність Сполучених Штатів щодо політики досягнення миру та безпеки через Організацію Об'єднаних Націй (а збройну силу не використовувати інакше, як у загальних інтересах миру). Отже, резолюція Ванденберга дозволила уряду США у мирні часи укладати договори про союзи з державами, які географічно розташовані за межами Американського континенту.

Європейська політична історія на новому витку діалектики знову замкнула своє мілітарне коло. Дві світові війни починалися з військових альянсів та угод, історія знову повторилася, але вже в новій якості військово-політичних союзів. Ухвалена резолюція (Res.239) дозволила США безпосередньо очолити процес створення військово-політичних блоків на всіх континентах, і насамперед у Європі.

Почався новий глобальний етап історії Сполучених Штатів, а архітектура біполярного протистояння між США і СРСР отримала правові рамки. Утім необхідно визнати, на цьому етапі світової політичної історії «холодна війна» ще не змогла до кінця зупинити інерцію людських

сподівань на можливу побудову справедливого світового порядку. Викладений вище матеріал дозволяє стверджувати, що «резолуція Ван денберга» (Res.239) своїми критеріями не повинна виходити за рамки Статуту ООН, втім вона запустила механізм правової легітимізації основ майбутніх регіональних військово-політичних блоків. Спочатку створено НАТО, згодом СЕНТО, СЕАТО, але поки що Сполучені Штати намагалися поєднати власні зовнішньополітичні інтереси з принципами Статуту ООН.

Цілком логічно, що подальша практика європейського протистояння двох ідеологічних систем стала причиною появи, а потім і реалізації проєктів тіснішої військової співпраці кількох західноєвропейських демократій. Після низки консультацій було ухвалено остаточне рішення щодо необхідності укласти трансатлантичну угоду про безпеку, яка зможе не лише стримати радянську агресію, але й запобігти відродженню німецького мілітаризму та закласти певну основу для майбутньої європейської політичної інтеграції.

18 березня 1949 р. було опубліковано проєкт Північноатлантичного договору, а вже 4 квітня у Вашингтоні зібралася конференція за участю США, країн Західного Союзу, Канади, Данії, Ісландії, Норвегії та Португалії. У Вашингтонській конференції взяла участь і Італія, яка вперше після закінчення війни повернулася до сім'ї західних країн. Того ж дня делегати підписали Північноатлантичний договір (The North Atlantic Treaty, NAT). Термін НАТО і вираз «Організація Північноатлантичного договору» (The North Atlantic Treaty Organisation, NATO) вперше був використаний у конвенції, підписаній учасниками договору в Оттаві 20 вересня 1951 р.²³

Напередодні підписання Північноатлантичного договору сенатори Коннеллі та Ванденберг зустрілися з новим держсекретарем США Діном Ачесоном. Сенатори запропонували змінити вже погоджений текст договору. Зміст змін зводився до вимоги не акцентувати у статтях договору увагу на положенні про виключно військовий характер допомоги членам альянсу. Саме тому, до статті п'ятої, за наполегливою рекомендацією американських членів підготовчої комісії, була внесена наступна формула: «такі дії, які воно вважає за необхідне» (мається на увазі право обирати країнами-членами блоку характер дій і види військової допомоги у разі виникнення військової агресії проти країни-члена). Таке формулювання пізніше дозволило позбавити політичну опозицію у Конгресі їх аргументу щодо втрати Сполученими Штатами своєї зовнішньополітичної самостійності. Малося на увазі, що положення Статуту НАТО підриває право Конгресу США оголошувати війну.

Для фіксації здійснення можливого самостійного політичного маневру у випадку збройної агресії проти країни-члена альянсу, у договір

американці внесли положення про те, що всі дії, які будуть спрямовані на допомогу союзнику, який зазнав збройного нападу, будуть здійснюватися країнами, що входять до НАТО, «відповідно до їх існуючих конституційних процедур»²⁴. Отже, пряму дію договору, або іншими словами своє зобов'язання військовим шляхом реагувати на дії агресора, американці міцно прив'язали як до власної Конституції, так і політичної позиції свого Конгресу.

У преамбулі та статтях Північноатлантичного договору йшлося про намір членів організації «мирно вирішувати всі міжнародні суперечки», «утримуватися від будь-якого застосування сили чи загрози її застосування». Водночас підписанти заявили про свою рішучість «об'єднати зусилля з метою створення колективної оборони та збереження миру та безпеки». Проте найважливішою статтею договору стала п'ята. Союзники по військово-політичному альянсу погодилися та зафіксували наступне: «Збройний напад на одного або кількох з них вважатиметься нападом на них усіх». Відповідно, кожен союзник вдасться до «таких дій, які він вважатиме за необхідне, включаючи застосування збройної сили» у відповідь на дії агресора. Показово, що 2 та 3 статті договору містили важливі цілі, які не мали безпосереднього відношення до загрози нападу. Так, стаття 2 Вашингтонського договору зобов'язувала сторони сприяти подальшому розвитку мирних і дружніх відносин шляхом зміцнення незалежних інституцій, розширення діалогу та кращого розуміння принципів, на яких ґрунтуються мирні відносини між країнами. 3 стаття Північноатлантичного договору передбачала, що сторони, діючі окремо або спільно, шляхом постійного та ефективного розвитку власної спроможності будуть підтримувати й розвивати свою індивідуальну та колективну здатність протистояти збройному нападу. Іншими словами, ця стаття зобов'язує членів НАТО взаємно підтримувати та розвивати свої військові можливості для захисту від будь-якої можливої потенційної агресії.

Необхідно наголосити, що ідеї прихильності до принципів, проголошених у Статуті ООН, знайшли своє відображення і у Вашингтонському договорі. Наведемо їх:

- *мирне вирішення спорів*: стаття 1 Північноатлантичного договору зобов'язує членів НАТО вирішувати міжнародні спори мирними засобами, що узгоджується з положеннями Статуту ООН;
- *застосування сили*: хоча НАТО — це військово-політичний альянс, його діяльність також повинна відповідати цілям ООН, зокрема утриманню від застосування сили або погрози силою у міжнародних відносинах;
- *колективна оборона*: стаття 5 Північноатлантичного договору передбачає принцип колективної оборони, згідно з яким напад на

одного члена розглядається як напад на всіх. Це, по суті, є механізмом реалізації права на індивідуальну або колективну самооборону, передбаченого Статутом ООН (стаття 51);

- *суверенна рівність*: принцип суверенної рівності держав-членів, закріплений у Статуті ООН, також є фундаментальним для НАТО;
- *добросовісне виконання зобов'язань*: члени НАТО зобов'язані сумлінно виконувати свої зобов'язання, як зазначено у Статуті ООН та Північноатлантичному договорі.

Отже, НАТО, бувши регіональним військово-політичним альянсом, задекларувало свою прихильність діяти у відповідності з принципами Статуту ООН, особливо в питаннях мирного вирішення спорів та незастосування сили.

Згідно з визначеною процедурою, підписання Північноатлантичного договору вимагало провести його ратифікацію законодавчими органами країн-підписантів. Цілком логічно, що на той час у політичних колах Сполучених Штатів Америки утворилася чимала група сенаторів, які були традиційно прихильниками ізоляціонізму та розділяли «доктрину Монро». Проти створення військово-політичного альянсу виступала група сенаторів-республіканців на чолі з сенатором Р. Тафтом. Вони, зокрема, говорили про економічну неспроможність та фінансову невивідність надання допомоги європейським країнам.

Найбільшим об'єктом критики для політиків стала п'ята стаття договору. Вже у 1949 р. парламентарі заговорили про «складність», «нечіткість» формулювання п'ятої статті. Сенатори багато полемізували навколо теми падіння авторитету Конгресу, заявлялося про тенденцію відсторонення Сенату від ухвалення важливого рішення про початок війни. Дискутували навколо питання, чи оголосить президент війну агресору автоматично, або все ж таки має перед тим звернутися до Конгресу. Як бачимо, політична еліта побоювалися, що положення Північноатлантичного договору стануть підставою для втягування США у будь-який європейський конфлікт, а Конгрес при цьому не зможе вплинути на ухвалення рішень президентом. Нарешті, на засіданні 21 липня 1949 р. американський сенат ратифікував Північноатлантичний договір більшістю голосів²⁵.

6 січня 1950 р. була ухвалена перша Стратегічна концепція оборони Південно-атлантичного регіону, де визначалося, що першочерговою функцією НАТО є «стримування агресії», і тому «сили НАТО будуть задіяні у разі, якщо ця функція не буде виконана та буде скоєно напад». Далі в документі вказувалося, що Альянс повинен буде «забезпечити оперативне проведення стратегічного бомбардування противника усіма можливими засобами із застосуванням усіх видів зброї без винятку»²⁶. Незабаром у готелі «Асторія» на Єлісейських полях Парижа генерал

США Дуайт Ейзенхауер 1 січня 1951 р. створює консолідовану командну структуру з військовим штабом — Групу планування Верховного головнокомандувача об'єднаними збройними силами НАТО в Європі (SHAPE)²⁷. Можна було б і далі продовжити хронологічний ланцюжок подій, який би свідчив про «експансіоністські» плани НАТО, що цілком би відповідало радянському наративу про виключно агресивну природу Альянсу.

Втім принцип об'єктивності та неупередженості наукового дослідження вимагає згадати той факт, що радянське керівництво, незважаючи на багатомільйонні втрати під час Другої світової війни, продовжувало мислити категоріями класичного марксизму. Сталін та його оточення продовжували вважати європейський континент частиною світової арени класової боротьби з імперіалізмом. До того ж, Сталін був одержимий ідеєю спорудити радянський військовий бастион у Східній Європі. Його поведінка була мотивована страхом можливого повторення сценарію 1941 р. Тому стараннями партійних функціонерів східноєвропейські країни були перетворені на радянський «санітарний кордон», а у соціально-політичній сфері реалізовувалася практика сталінської «революційно-імперської парадигми» соціалістичного будівництва.

Чимале занепокоєння у європейців викликав і факт постійного перебування регулярної радянської армії у державах Центральної і Східної Європи. Для прикладу, найбільший контингент радянських військ із 1945 по 1994 рік був розташований на території Східної Німеччини. Протягом майже п'ятдесяти років у групі радянських військ у Німеччині служило 540 000 офіцерів, 180 000 прапорщиків та 5 380 000 солдатів і сержантів. До цього слід додати 416 000 робітників та службовців, а також 1 500 000 членів сімей офіцерів. У результаті, з 1945 по 1994 рр. у Східній Німеччині проживало, служило та працювало понад вісім мільйонів радянських громадян. Німеччина на багато років була перетворена на геополітичний радянський бастион, а група радянських військ у Німеччині стала такою собі країною із власною соціально-побутовою системою. Отже, інтерес СРСР у сфері європейської безпеки концентрувався насамперед у сфері ухвалення військово-політичних рішень, а уявлення про можливість потенційного конфлікту між двома державами витісняли ідею співпраці.

Від моменту утворення Північноатлантичного альянсу і до початку російської агресії проти України НАТО стабільно виконувало свої основні функції європейського військово-політичного союзу. Насамперед, це створення та зміцнення колективної оборони; забезпечення формату колективної безпеки європейських демократій; подальший розвиток трансатлантичного співробітництва. НАТО періоду біполярної системи міжнародних відносин довело свою дієвість як рівноцінний опонент ОВД.

За минулі роки практично не виникло жодного необхідного випадку використання п'ятої статті Вашингтонського договору. Виключення становить лише терористична атака на Нью-Йорк та Вашингтон 11 вересня 2001 р., після якої країни-члени Альянсу оголосили про приведення в дію п'ятої статі Північноатлантичного договору. Фактично, країни-члени НАТО вирішили, що Альянс має право вийти за рамки традиційного договору про колективну оборону та діяти в зоні «дуги нестабільності», тобто за межами свого євроатлантичного регіону. США провели контртерористичну операцію в Афганістані в рамках операції «Незламна свобода». Саме дії альянсу в Афганістані актуалізували проблему 5 статі Північноатлантичного договору. Кожний член Альянсу сам обрав ступінь і масштаб своєї участі у війні з афганським Талібаном. Наприклад, найбільшим після американського був британський семитисячний військовий контингент. Контингент бундесверу став третім за чисельністю і становив 4400 осіб²⁸. Водночас чисельність чеських військових у Афганістані станом на 1 серпня 2013 р. становила лише 182 військовослужбовця. Угорщина, як країна-член НАТО, у лютому 2003 р. до Афганістану направила медичний контингент²⁹. Як бачимо, факт прямої агресії проти одного з членів НАТО — США, хоч і викликав «без винятку» реакцію з боку держав-членів, але кожна країна самостійно, «індивідуально» визначила ступінь своєї участі у колективній відсічі афганським терористам. Усі країни-члени, згідно з договором, вжили «заходи, які вважали за доцільне».

З огляду на вище наведене, слід підсумувати, що Північноатлантичний альянс та його нормативна база впродовж багатьох років були міцною основою європейської безпеки. При цьому НАТО, будучи регіональним військово-політичним альянсом, від моменту свого утворення задекларувало свою прихильність діяти у відповідності з принципами Статуту ООН, особливо в питаннях мирного вирішення спорів та незастосування сили. Цей факт знайшов своє відображення і у Вашингтонському договорі 1949 р.

Глобальні геополітичні, соціальні, економічні та демографічні зміни у світі на межі ХХ і ХХІ століть актуалізували питання, а втім і дискусії, навколо проблеми здатності Альянсу відповідати на сучасні зовнішні виклики. Тому можна виділити декілька причин зростаючого інтересу до НАТО та активізації уваги до військово-політичного блоку з боку громадянського суспільства та наукової спільноти. Насамперед, розпад біполярної системи міжнародних відносин став причиною ревізії військових планів у межах самої Організації Північноатлантичного договору. Саморозпуск у липні 1991 р. Організації Варшавського договору зняв з порядку денного у стратегічних планах Альянсу проблему основного

військового опонента. Одночасно, закінчення біполярної системи міжнародних відносин стало початком кризи й пошуку трансформаційного механізму військово-політичного блоку.

Відповідно у 1990-х роках, період ідеологічного протистояння між різними соціально-політичними системами змінюється періодом одноосібного лідерства Сполучених Штатів Америки. У цей час політичний антагонізм між Заходом і Сходом, який за умови виникнення війни мілітарними інтелектуалами екстраполювався виключно у площину взаємного ядерного знищення, поступово перетворився на історичний сюжет для науковців та публіцистів. Наприклад, Ф. Фукуяма заявляє про закінчення історії і проголошує початок ери демократії. Російська Федерація, як правонаступниця СРСР, перестає бути ідеологічним та геополітичним противником США. За сім років «романтичних» відносин президенти США і РФ Б. Клінтон та Б. Єльцин, наприклад, встигли 18 разів зустрітися та 56 разів поговорити телефоном. Їх листування може бути основою для захоплюючої драми з елементами фарсу й політичної безпринципності. Достатньо згадати факт однастайності двох президентських адміністрацій у плані ядерного роззброєння України, Казахстану та Білорусії³⁰. Це були роки болісного переходу пострадянського простору до ринкової економіки та пошуків нової ідентичності.

У 1994 р. у рамках становлення нової системи європейської безпеки Росія стає учасницею програмних ініціатив Альянсу. Архів національної безпеки при Університеті Джорджа Вашингтона опублікував 17 документів, пов'язаних із планами щодо розширення НАТО. Їх зміст дозволяє говорити, що на етапі узгодження позицій відносно перспективи розширення НАТО президент Росії Єльцин продовжував мислити категоріями періоду біполярної конфронтації, і тому критично сприйняв пропозицію президента США Клінтона про розширення Альянсу. Проте за результатами діалогу восени 1993 р. було ухвалено компромісне рішення для потенційних членів: публічно заявити, що «НАТО буде розширятися», але без чітко визначеного графіку. Водночас, своє дипломатичне узгодження отримала концепція «Партнерство заради миру». У програмі могли взяти участь будь-які країни Східної Європи, включаючи Росію. Першою серед колишніх радянських республік приєдналася до цієї програми в 1994 р. незалежна Україна. Водночас, участь у програмі не гарантувала факт майбутнього членства в Альянсі. Коли держсекретар США Уоррен Крістофер проінформував Бориса Єльцина щодо запуску «Партнерства заради миру», той назвав план «геніальним»³¹. Найімовірніше, російській президент в силу своєї інтелектуальної та дипломатичної необізнаності помилково вирішив, що учисть у програмі замінить плани нового формату розширення Альянсу. Вже через рік, у 1994 р. віце-

президент США Альберт Гор на зустрічі з Єльциним наголосив, що НАТО, хоч і може в перспективі розширюватися, але цей «процес буде поступовим», і під час цього процесу «США будуть консультуватися з Москвою»³².

В океані глобальних міжнародних відносин встановився штиль, а президент США Б. Обама (2009-2017 рр.) з початку своєї першої каденції намагався «перезавантажити» відносини з Росією і навіть за свої миролюбні ініціативи та плани у 2009 р. був удостоєний Нобелівської премії миру. Біполярний період змінився відносним потеплінням, що дозволило подивитися на п'яту статтю Північноатлантичного договору не у форматі рафінованого максималізму, а виходячи з позицій можливих інтерпретацій положень. Така можливість дискусії навколо змісту статті була закладена ще на етапі підготовки самого договору. На цей факт вказують дебати у Сполучених Штатах, які точилися в Конгресі наприкінці 40-х — початку 50-х років навколо п'ятої статті.

Значним викликом для НАТО став глобалізм. Яскравим показником того, що НАТО вже не вміщається в континентальні рамки, стала Стратегічна концепція Альянсу 2010 р. У концепції наголошувалося, що НАТО необхідно вести більш систематичне планування щодо нестандартних і несиметричних загроз, що надходять від недержавних структур. У Лісабоні було заявлено, що оборона, передбачена п'ятою статтею, залишається головним завданням НАТО. Проте контекст XXI ст. вимагає «створювати та підтримувати потужні, мобільні та готові до розгортання звичайні сили для виконання наших зобов'язань за п'ятою статтею, а також проведення експедиційних операцій, у тому числі за допомогою Сил реагування НАТО»³³. Як бачимо, йдеться вже про можливість використання п'ятої статті поза географічними межами євроатлантичної співдружності.

Нинішня ситуація нового діалогу навколо трактування положень п'ятої статті — це також свідчення появи та закріплення тенденції до формування нового багатопольярного світу. Сьогодні сформувався мозаїчний світ, в якому існують великі ядерні наддержави США та Китай, а також з претензією на цей статус Росія, різні економічні полюси (ЄС, БРИКС, Азійсько-Тихоокеанське економічне співробітництво (АТЕС), Асоціація держав Південно-Східної Азії (АСЕАН), міжнародні організації (ООН, Рада Європи, ОБСЄ, ГУАМ) тощо. Означені суб'єкти міжнародних відносин мають всезростаючий вплив, утворюючи багато центрів сили, демонструють мозаїчність соціальних і політичних систем. Принципово змінилася глобальна ситуація. Історично об'єктом дії для п'ятої статті Вашингтонського договору був суто євроатлантичний регіон. Розмаїття акторів міжнародних відносин, їх економічні зв'язки (КНР,

Індія, ЄС, АТЕС, АСЕАН, США, БРИКС, ОДКБ, ШОС, країни-«азійські тигри», країни Африки, Латинська Америка) утворили нову якість міждержавних відносин. Світ значною мірою став взаємозалежним. Саме тому політичні та економічні еліти актуалізували дискусію навколо теми обов'язковості та формату використання п'ятої статті Вашингтонського договору. Колишнє ідеологічне протистояння між НАТО і ОВД змінилося парадигмою інтересу, особливо при президенті США Д. Трампі. Вже його перша каденція президентства (2017-2021 рр.) стала випробуванням для солідарності Північноатлантичного альянсу та вірності Сполучених Штатів своїм союзницьким зобов'язанням. А прийшовши в січні 2025 р. до Овального кабінету Білого дому вдруге, Трамп, насамперед своєю тарифною політикою, змінив політику демократичних цінностей політикою економічних інтересів. Також США по суті дистанціювалися від «залізних» гарантій європейської безпеки.

За цих умов історичним став саміт Північноатлантичного альянсу в Гаазі, що відбувся в червні 2025 р. Відкриваючи його, новий генеральний секретар НАТО Марк Рютте заявив, що організація повинна «перейти до менталітету військового часу та значно збільшити наше оборонне виробництво та витрати на оборону». Союзники, хоча не без дискусій, ухвалили рішення інвестувати 5% ВВП в оборону, закладаючи основу зміцнення НАТО на наступні роки, підтвердили продовження своєї підтримки України, хоча залишили невирішеним сподівання України на членство в Альянсі, а головне — Росію визначили як «довгострокову загрозу» євроатлантичній безпеці та підтвердили непохитну відданість колективній обороні, закріпленій у п'ятій статті Вашингтонського договору («напад на одного є нападом на всіх»)³⁴.

Щоправда, напередодні саміту президент США Дональд Трамп спробував спровокувати дебати навколо п'ятої статті Вашингтонського договору. Коли під час польоту на саміт до Гааги журналістка Bloomberg запитала американського президента, чи буде він дотримуватися п'ятої статті Статуту НАТО, яка вимагає від країн-членів захищати один одного від нападів, Трамп сказав, що це все «залежить від (змісту) вашого визначення». Далі лідер Сполучених Штатів конкретизував: «Існує безліч визначень п'ятої статті. Ви це знаєте, так? Але я маю намір бути їхнім другом (мається на увазі другом країн-членів НАТО), ви знаєте, я потоваришував з багатьма з цих лідерів, і я маю намір допомагати їм»³⁵. Звичайно, цей короткий спіч Д. Трампа не може бути підставою для висловлювання остаточного судження про те, як буде працювати п'ята стаття Північноатлантичного договору. Однак важко заперечити латинську мудрість: «Хто має можливість бажати, той має право відмовитися» («*Ejus est nolle qui potest velle*»). Тому, спираючись на такі категорії

міжнародних відносин, як сила та інтерес, ми можемо однозначно стверджувати, що в разі агресії на одного з членів Північноатлантичного договору рішення про відсіч агресору буде ухвалюватися на підставі оцінки ситуації керівним органом Альянсу. Водночас, методи та форми участі у спільній відсічі агресору будуть залежати від наявності атлантичної солідарності у колі всіх членів Альянсу, політичної волі кожного лідера країни НАТО, і, насамперед, від бажання глобального ядерного лідера без інсинуацій навколо п'ятої статті дотриматися положень Вашингтонського договору. А сумніви щодо цього у європейських союзників США залишилися і після саміту НАТО в Нідерландах.

Зокрема, лідери й політики Європи неоднозначно, переважно негативно відреагували на зустріч американського президента Д. Трампа з російським лідером В. Путіним на Алясці 15 серпня 2025 р., коли президент США урочисто прийняв російського диктатора на червоній доріжці і не запровадив проти Росії обіцяні ним санкції. «Спільна поява Путіна з президентом США, рукостискання на червоній доріжці та спільна поїздка в лімузині стали сигналом усьому світу: Росію — попри те, що вона не поступилася жодною своєю вимогою щодо майбутнього України, — знову визнано рівним партнером. І цим Путін прорвав понад трирічну дипломатичну ізоляцію», — ділиться, наприклад, своїми враженнями від зустрічі на Алясці Йошка Фішер, віце-канцлер та міністр закордонних справ Німеччини у 1998–2005 рр. «Отже, європейцям потрібно усвідомити, — продовжує відомий політик і досвідчений дипломат, — у цьому новому світовому порядку вони залишилися самі. США більше не враховуватимуть їхніх інтересів — ні у сфері безпеки, ні в торгівлі. Європа повинна стати глобальною силою сама по собі, швидко й енергійно прийнявши весь спектр викликів, які це передбачає, включно з космосом, спецслужбами та всім цифровим сектором. Цей "поворотний момент" у довгій історії Європи потребує значно більших і масштабніших зусиль, ніж просто переозброєння звичайною технікою та особовим складом — яким би важливим воно не було. Саме в цьому й полягає головний сигнал з Аляски для європейців»³⁶.

Іншою міжнародною подією, що викликала занепокоєння європейців щодо безпеки західного світу, став ювілейний, 25-ий саміт Шанхайської організації співробітництва (ШОС), що пройшов 31 серпня — 1 вересня 2025 р. у китайському місті Тяньцзінь, і який зібрав лідерів понад 20 держав, зокрема КНР, РФ, КНДР, Індії, Пакистану, Туреччини, Ірану, Казахстану, Білорусі, Азербайджану, а також представників 10 міжнародних організацій. Це був найбільший саміт з моменту заснування ШОС у 2001 р., і він продемонстрував світу, що у США, ЄС і НАТО є потужна альтернатива країн Глобального Півдня на чолі з Китаєм (нагадаємо, що

ШОС охоплює близько 65% території Євразії і 24% території світу, на якій проживає 42% населення планети, та формує приблизно 30% світового ВВП). Світові медіа сприйняли цей саміт, а також масштабний військовий парад у Пекіні, присвячений 80-й річниці капітуляції Японії та завершення Другої світової війни, як виклик насамперед Вашингтону: «Поки США сваряться із союзниками та накладають мита проти ключових партнерів, лідер Китаю Сі Цзіньпін намагається використати вікно можливостей, аби перетягнути «геополітичний канат» на свій бік»; «Саміт ШОС у Тяньцзіні 2025 року став майданчиком для демонстрації амбіцій Китаю у просуванні нового глобального порядку, орієнтованого на країни так званого Глобального Півдня. Метою цього нового порядку заявляється «багатополярність», що позиціюється як альтернатива «західному домінуванню»³⁷.

Непоступливість Путіна щодо мирних переговорів і припинення війни в Україні навіть після зустрічі з Трампом на Алясці, саміт Шанхайської організації співробітництва в Китаї, а також російські дрони на території низки країн-членів НАТО, зокрема Данії, Норвегії, Фінляндії, Латвії, Литви, Румунії та Польщі, і порушення повітряного простору Естонії російськими винищувачами, вчергове загострили питання про застосування п'ятої статті Вашингтонського договору. Зокрема, після того, як вночі 10 вересня 2025 р. під час масованої атаки проти України Польща теж зазнала атаки десятків російських дронів, у НАТО заявили, що не вважають вторгнення дронів РФ у Польщу нападом на Альянс і лише застосували на прохання польської влади четверту статтю Північноатлантичного договору, яка передбачає, що держави-члени проводять спільні консультації, коли, на їхню думку, існує загроза для територіальної цілісності, політичної незалежності або безпеки будь-якої із країн-членів НАТО. Занепокоєння в Європі викликала також реакція Д. Трампа на російські дрони в Польщі, зокрема його відмова публічно закликати Москву до відповіді за цей інцидент і відсутність участі США в запобіганні йому. Багато членів НАТО знову поставили під сумнів готовність Трампа захищати їх у разі реального нападу Росії³⁸.

Дискусії щодо дій НАТО в разі порушення повітряного простору країн-членів Альянсу з новою силою розгорнулися після небезпечних маневрів російських винищувачів МіГ-31 у повітряному просторі Естонії 19 вересня 2025 р. Наприклад, президент Чехії П. Павел вважає, що в разі порушення з боку Росії НАТО має реагувати відповідно, зокрема і військовим шляхом, збиттям літаків-порушників³⁹. Його підтримав прем'єр-міністр Польщі Д. Туск, який заявив, що його країна «без сумніву прийме рішення збивати літаючі об'єкти, якщо вони порушують нашу територію і пролетять над Польщею» і що «тут немає місця для дискусій»⁴⁰.

Президент Латвії Е. Рінкевичс теж переконаний, що НАТО має бути готове відповісти Росії силою, щоб запобігти майбутнім порушенням свого повітряного простору. «Я вважаю, що правила застосування зброї також потрібно вдосконалити таким чином, щоб у разі продовження дій Росії відкриття вогню стало альтернативою», — заявив він⁴¹. Міністр оборони Швеції П. Йонсон теж заявив, що його країна застосує силу, якщо це буде необхідно, в разі, якщо Росія порушить їхній повітряний простір⁴². Навіть президент США Д. Трамп висловився за те, що країни Альянсу повинні збивати російські літаки, що залітають у їхній повітряний простір⁴³. Однак державний секретар США М. Рубіо виключив можливість збиття російських літаків, що порушують повітряний простір НАТО, якщо тільки ті не здійснюють агресивних дій⁴⁴. А Північноатлантична рада, що зібралася 23 вересня 2025 р. на прохання Естонії відповідно до статті 4 Вашингтонського договору, своєю чергою пообіцяла, що реакція Альянсу «на нерозважливі дії Росії буде, як і раніше, рішучою»⁴⁵. Причому генеральний секретар НАТО М. Рютте у зв'язку з цим уточнив: «Рішення про застосування сили проти літаків-порушників, зокрема щодо їхнього ураження, ухвалюються в режимі реального часу й завжди ґрунтуються на наявній розвідінформації про рівень загрози з боку літака, включно з такими питаннями, як наміри, озброєння та потенційний ризик для сил Альянсу, цивільних чи інфраструктури»⁴⁶.

Загалом, у результаті порушення РФ повітряного простору держав НАТО керівництво цих країн та Альянсу опинилося перед серйозним викликом. Постало питання, чи ці російські атаки досягли того рівня, коли спільна оборона стає можливою. Нагадаємо, що стаття 5 Вашингтонського договору НАТО зобов'язує усі держави-члени «надати допомогу і здійснити такі дії, які вважатимуться необхідними, включаючи застосування збройної сили», у разі «збройного нападу» на будь-якого члена Альянсу. Формально зафіксовані дві умови: по-перше, атакована держава має звернутися за такою допомогою, а по-друге, «збройний напад» дійсно мав відбутися, і всі інші члени мають із цим погодитися. Водночас, за нормами міжнародного права не кожне застосування зброї між державами є «збройним нападом». Свого часу Міжнародний суд ООН вирішив, що збройним нападом є лише «найбільш серйозні форми застосування сили», і зобов'язав усі держави розмежовувати збройні напади від «інших менш серйозних форм». Зокрема, не кожен акт агресії проти держави НАТО досягає тієї лінії, після якої можна говорити про «напад» на неї. Наприклад, член НАТО Туреччина у 2015 та 2020 роках, коли стикнулася з нападами «Ісламської держави» на неї, також не порушувала питання про статтю 5, а обмежилася безпековими консультаціями в Альянсі⁴⁷. Тобто Туреччина в ті роки зробила те саме, що і Польща та Естонія після російських повітряних атак у вересні 2025 р.

Отже, чіткої межі, після якої можна говорити про «напад», у документах НАТО не визначено. А крапку в діалозі навколо надійності п'ятої статті щодо забезпечення європейської безпеки може поставити лише практика безпосереднього використання всіх ресурсів Альянсу, зокрема і ядерних, проти агресора. І якщо досвід експедиційних місій НАТО під час війни в Боснії та Герцеговині в 1995 р. можна вважати успішнішим та ефективнішим інструментом регулювання регіональних конфліктів, ніж дії інших міжнародних інституцій (наприклад, ООН чи ОБСЄ), то дотримання п'ятої статті у разі конфлікту з ядерною наддержавою може і справді поставити одну остаточну крапку, але вже для всієї цивілізації. І саме це є головним стримуючим фактором для застосування цієї статті НАТО.

Щодо взаємовідносин України і НАТО, то впродовж багатьох років українська політична еліта мляво та меркантильно формувала зовнішньополітичний й безпековий порядок денний країни. Від «позаблоковості» і «багатовекторності» часів президенства Л. Кучми, спроб отримати План дій щодо членства в НАТО (ПДЧ) часів президенства В. Ющенка до підписання президентом П. Порошенком закону щодо внесення змін до Конституції України, які закріпили стратегічний курс держави на набуття повноправного членства в ЄС і НАТО, та подання за президенства В. Зеленського заявки на вступ до НАТО у пришвидшеному порядку Україна пройшла непростий шлях до євроатлантичної інтеграції.

З огляду на рішення Верховної Ради України щодо змін до Основного закону, ухвалене 22 листопада 2018 р. конституційною більшістю (335 голосів депутатів), а також підтримуючи подану 30 вересня 2022 р. заявку України на пришвидшений вступ до Альянсу, український народ справедливо плекав думку, що цей акт буде сприяти закріпленню верховенства права і демократії в Україні і, головне, наблизить нас до безпекового європейського формату. Втім, масштабування російської агресії проти України та еволюція ставлення світової спільноти до цієї війни в центрі Європи звузили площину українських громадянських/демократичних інститутів і з новою силою актуалізували проблему членства України в НАТО. Демонструючи стійке прагнення увійти до військово-політичного блоку (у квітні 2024 р., наприклад, 89% українців підтримували членство України в НАТО), українці справедливо сподівалися на захист з боку військово-політичного блоку, зокрема гарантований п'ятою статтею Північноатлантичного договору. Проте глобальні зміни, нова якість міжнародних відносин, а головне — тривала широкомасштабна війна Росії проти України на виснаження — стали підставою нової дискусійної хвилі навколо трактування положень п'ятої статті та причин введення її у дію.

Зокрема, колишній головнокомандувач ЗСУ, а нині посол України у Великій Британії В. Залужний, виступаючи у “Chatom House”, звинуватив

Д. Трамп у розколі Заходу й руйнуванні світового порядку, а також публічно висловив думку, що нині ідея з миротворцями та вступу України до НАТО «не надто надійна». Згодом він зазначив, що вступ України до НАТО не є дієвою гарантією безпеки, адже це «нічого не дасть», крім «політичного захисту». Далі, вже майже в дусі 47-ого президента США, Залужний констатував, що НАТО застаріло морально й фізично, і нині слугує «своєрідним операційним столом», яким ходять гроші між членами Альянсу⁴⁸.

У зв'язку з цим слід нагадати, що якщо саміти НАТО у Вільнюсі в 2023 р. та Вашингтоні в 2024 р. переважно були присвячені пошуку способів наблизити Україну до військового альянсу без прямого запрошення до вступу (наприклад, у Вашингтонському комюніке НАТО, ухваленому за результатами саміту, Україна згадувалась аж 63 рази), то на саміті Альянсу в Гаазі 2025 р., не в останню чергу через заяву Д. Трампа на початку свого другого терміна президентства про те, що Україна не вступить до НАТО найближчим часом, це питання практично зникло. Єдиною згадкою в декларації гаазького саміту про Україну було, що «союзники підтверджують свої незмінні суверенні зобов'язання надавати підтримку Україні, чия безпека сприяє нашій, і з цією метою включатимуть прямі внески в оборону України та її оборонну промисловість при розрахунку оборонних витрат союзників». Отже, це є свідченням, що нині НАТО зосереджено на колективній обороні, а не розширенні за рахунок нових членів, зокрема України. Щоправда, в останній день саміту в Гаазі про актуальність цієї тези нагадав генсек НАТО М. Рютте: «Ми стоїмо поруч з Україною в її прагненні до миру і продовжуватимемо підтримувати її на незворотному шляху до членства в НАТО»⁴⁹.

Водночас, позиція України є незмінною: вступ країни до НАТО повинен залишатися на порядку денному, звичайно після переможного завершення російсько-української війни. Адже зближення України з Альянсом відбувається вже сьогодні, бо його диктує сама логіка війни (наприклад, Україна уклала двосторонні безпекові угоди вже з 28 державами), але членство в НАТО залишається найнадійнішою гарантією безпеки нашої держави в майбутньому. Це, зокрема, публічно визнали міністри оборони Великої Британії Дж. Гілі та Німеччини Б. Пісторіус на пресконференції у штаб-квартирі Альянсу після засідання контактної групи з оборони України 15 жовтня 2025 р., заявивши, що «Україна робить вклад у безпеку і повинна мати місце у НАТО»⁵⁰. Однак для цього, на думку фахівців-міжнародників, і Північноатлантичний альянс повинен «набути якості дієвого фактору міжнародної безпеки в Європі, без якої світова стабільність є недосяжною»⁵¹.

У цьому сьогодні переконані лідери європейських держав, які активно обговорюють можливості та шляхи забезпечення власної безпеки. Як

заявив президент України В. Зеленський під час свого виступу на засіданні високого рівня Ради Безпеки ООН щодо України 23 вересня 2025 р., «Будапештський меморандум, покликаний гарантувати безпеку України в обмін на відмову від ядерної зброї, провалився... Ось чому сьогодні разом з Великою Британією, Францією та вже понад 30 країнами в нашій коаліції охочих ми будемо нову архітектуру безпеки. Ми розраховуємо на надійну підтримку Сполучених Штатів»⁵².

¹ Trump Says US Shouldn't Have to Meet NATO 5% Spending Target. *The Defense Post* June 21, 2025. URL: <https://thedefensepost.com/2025/06/21/trump-us-nato-spending/>.

² Преса Британії: НАТО хоче підвищити витрати на оборону. *BBC NEWS* 07 квітня 2014. URL: https://www.bbc.com/russian/uk/2014/04/140407_brit_press

³ Milward, Alan S. *War, Economy, and Society, 1939-1945*. Berkeley: University of California Press, 1979. P.63 URL: <https://archive.org/details/wareconomysociet000milw>

⁴ Киссинджер Г. *Дипломатия*. Пер. с англ. Москва, 1997. С. 11.

⁵ Vandenberg, Arthur H. *American foreign policy*. January 10, 1945. In the senate. URL: <https://www.senate.gov/artandhistory/history/resources/pdf/VandenbergSpeech.pdf>.

⁶ Kennan, George Frost. 861.00/2 - 2246: Telegram. The Charge in the Soviet Union (Kennan) to the Secretary of State. SECRET. Moscow, February 22, 1946. 9 p.m. [Received February 22--3: 52 p.m. URL: <https://nsarchive2.gwu.edu/coldwar/documents/episode-1/kennan.htm>

⁷ Special Message to the Congress on Greece and Turkey: The Truman Doctrine. *Harry S. Truman Library & Museum* March 12, 1947. URL: <https://www.trumanlibrary.gov/library/public-papers/56/special-message-congress-greece-and-turkey-truman-doctrine>

⁸ President Harry S. Truman's address before a joint session of Congress, March 12, 1947. *Avalon Project [Official website]*. URL: http://avalon.law.yale.edu/20th_century/trudoc.asp

⁹ Memorandum by the Adviser in the Office of Special Political Affairs (Notter) to the Director of the Office of Special Political Affairs (Rush). top secret [Washington,] July 14, 1947. P 578. *Foreign Relations of the United States, 1947, Eastern Europe; The Soviet Union, Volume IV*. URL: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1947v04/d398>

¹⁰ Foreign relations of the United States, 1947. Eastern Europe, the Soviet Union, Vol. IV. *United States Government Printing Office*. Slany, W., & Churchill, R. P. (Eds.), 1972. URL: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1948v04>

¹¹ Євроатлантичне співробітництво та міжнародні організації: навчальний посібник. [Деменко О. Ф., Демчук П.О., Калениченко Р.А. та ін.]. За ред. Пошедіна О. І. Київ: НУОУ, 2011. С. 54.

¹² Special Message to the Congress on Greece and Turkey: The Truman Doctrine. *Harry S. Truman Library & Museum* March 12, 1947. URL: <https://www.trumanlibrary.gov/library/public-papers/56/special-message-congress-greece-and-turkey-truman-doctrine>.

¹³ Eichengreen, Barry. *The European Economy Since 1945: Coordinated Capitalism and Beyond*. Princeton University Press. 2008. P. 57. URL: https://www.researchgate.net/publication/24117961_The_European_Economy_Since_1945_Coordinated_Capitalism_and_Beyond.

¹⁴ The Brussels Treaty. *NATO* [Official website]. URL: http://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_17072.htm.

¹⁵ Memorandum by the Adviser in the Office of Special Political Affairs (Notter) to the Director of the Office of Special Political Affairs (Rush) . top secret [Washington,] July 14, 1947. P. 579. *Foreign Relations of the United States, 1947, Eastern Europe; The Soviet Union, Volume IV*. URL: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1947v04/d398>.

¹⁶ The Inter-American Treaty of Reciprocal Assistance, September 2, 1947. *A Decade of American Foreign Policy: Basic Documents, 1941–1949*. Washington, DC: Department of State, 1985. P. 227. URL: <https://www.jstor.org/stable/2195014>.

¹⁷ Inter-American Treaty of Reciprocal Assistance and Final Act of the Inter-American Conference for the Maintenance of Continental Peace and Security. URL: <https://treaties.un.org/pages/showDetails.aspx?objid=0800000280163387>.

¹⁸ B-29: Inter-American treaty of reciprocal assistance (Rio treaty). *Organization of American States. Retrieved 1 March 2014*. URL: <https://www.oas.org/juridico/english/sigs/b-29.html>.

¹⁹ Alliances, Coalitions, and Ententes — The American alliance system: an unamerican tradition. UN REGISTRATION: 12/20/48 No. 324. URL: <https://www.oas.org/juridico/english/sigs/b-29.html>.

²⁰ Williams, Phil. *The Senate and US Troops in Europe* Palgrave Macmillan UK, 1985 P. 37–40. URL: <https://link.springer.com/book/10.1007/978-1-349-06430>.

²¹ U.S. Senate Resolution 239 80-th Congress, 2nd Session. The Vandenberg Resolution. Art. 2 URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_17054.htm

²² U.S. Senate Resolution 239 80-th Congress, 2nd Session - (The Vandenberg Resolution) Art. 3 URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_17054.htm.

²³ The North Atlantic Treaty. *NATO*. Official website. URL: http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_17120.htm.

²⁴ Північноатлантичний договір. Вашингтон, округ Колумбія, 4 квітня 1949. Ст. 11. URL: <https://translate.google.com/?hl>.

²⁵ Congressional Record. Proceedings and Debates of the 81st Congress. First Session. Vol. 95. Washington, DC: US Government Printing Office, 1950. Pt. 7. P. 9808; Pt. 8. P. 9880; Pt. 8. P. 9916. URL: <https://archive.org/details/dli.ernet.168429>.

²⁶ NATO. Strategic Concepts. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_56626.htm?selectedLocale=en.

²⁷ How SHAPE took shape. *NATO* URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/declassified_142401.htm.

²⁸ International Security Assistance Force (ISAF): Key Facts and Figures Archive copy from January 20, 2022 at Wayback Machine. Official NATO website, August 1, 2013. URL: <https://www.nato.int/isaf/docu/epub/pdf/placemat.pdf>.

²⁹ Hungary to send 21 more troops to Afghanistan. Archive copy from March 23, 2019 at Wayback Machine. *SABA News Agency 27.03.2004*. URL: <https://web.archive.org/web/20190323002241/https://www.saba.ye/en/news64848.htm>.

³⁰ Memorandum for Secretary of State—Designate Warren Christopher from Lawrence S. Eagleburger, Parting Thoughts: U.S. Foreign Policy in the Years Ahead. Jan 5, 1993. *U.S. Department of State, National Security Archive FOIA* URL: <https://nsarchive.gwu.edu/document/29753-document-1-memorandum-secretary-state-designate-warren-christopher-lawrence-s>.

³¹ Secretary Christopher's meeting with President Yeltsin, 10.22.93, Moscow. *National Security Archive, Gelman Library. The George Washington University*. URL: <https://nsarchive.gwu.edu/document/16380-document-08-secretary-christopher-s-meeting>

³² Deputy National Security Adviser Samuel Berger to the President, «Meeting with the Vice President on Russia and NATO Expansion». Dec 21, 1994. *National Security Archive*,

Gelman Library. The George Washington University. URL: <https://nsarchive.gwu.edu/document/32228-document-5-deputy-national-security-adviser-samuel-berger-president-meeting-vice>

³³ Active Engagement, Modern Defence. Strategic Concept for the Defence and Security of the Members of the North Atlantic Treaty Organisation adopted by Heads of State and Government in Lisbon. 19 Nov. 2010. URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/official_texts_68580.htm?selectedLocale=en

³⁴ Див.: Саміт НАТО в Гаазі: головні підсумки, оборонні витрати й підтримка України. URL: <https://explainer.ua/samit-nato-v-gaazi-golovni-pidsumky-oboronni-vytraty-j-pidtrymka-ukrayiny/>

³⁵ Lowenkron, Hadriana. Trump Questions US Commitment to Defend Allies Before NATO. *Meets Bloomberg June 24, 2025.* URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2025-06-24/trump-questions-nato-s-article-5-depends-on-your-definition>

³⁶ Йошка Фішер. Повернення імперії: який сигнал для Європи надіслала зустріч Трампа з Путіним. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/experts/2025/08/21/7218328/>

³⁷ Див.: Бідочко Л., Задирака К., Півторак О., Пилипенко А. ШОС проти всіх. Пропаганда та світові медіа про саміт в Китаї. URL: <https://ms.detector.media/propaganda-ta-vplivi/post/38376/2025-09-04-shos-proty-vsikh-propaganda-ta-svitovi-media-pro-samit-v-kytai; Саміт Шанхайської організації співробітництва в Тяньцзіні. URL: https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/samit-shankhayskoyi-orhanizatsiyi-spivrobitnytstva-v-tyantszini>

³⁸ Реакція Трампа на дрони РФ в Польщі викликала занепокоєння в Європі — Reuters. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2025/09/14/7530805/>

³⁹ Президент Чехії: НАТО має реагувати військовим шляхом на порушення з боку Росії. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2025/09/21/7531765/>

⁴⁰ Кричковська У. Туск: Польща без сумніву буде збивати об'єкти, які порушують повітряний простір. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2025/09/22/7220746/>

⁴¹ Павлюк О. Президент Латвії: НАТО має продемонструвати силу у відповідь на провокації РФ. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2025/09/23/7220890/>

⁴² Казакова К. «Швеція застосує силу, якщо це буде необхідно»: Йонсон відреагував на провокації РФ. URL: https://www.unian.ua/world/atakirosiji-v-shveciji-gotovi-zastosuvati-silu-v-razi-neobhidnosti-13139178.html?utm_source=unian&utm_medium=read_more_news&utm_campaign=read_more_news_in_post

⁴³ Трамп заявив, що НАТО має збивати російські літаки, які порушують повітряний простір. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2025/09/23/7532185/>

⁴⁴ Рубіо виключив можливість збиття літаків РФ, що порушують повітряний простір НАТО. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2025/09/23/7532173/>

⁴⁵ Вторгнення винищувачів РФ в Естонію: в НАТО пообіцяли рішучу реакцію. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2025/09/23/7532120/>

⁴⁶ Чи буде НАТО збивати російські літаки-порушники: Рютте розставив акценти. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2025/09/23/7532137/>

⁴⁷ Див.: Сидоренко С. Нова сходинка війни. Що є метою РФ і чому НАТО не вважає «нападом» атаку дронів на Польщу. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2025/09/10/7219899/>

⁴⁸ «НАТО не захистить»: Залужний розповів, чому Альянс не гарантуватиме безпеку Україні. URL: <https://tsn.ua/ato/nato-ne-zahistit-zaluzhniy-rozpoviv-chomu-alyans-ne-garantuvatime-bezpeku-ukrayini-2796501.html>

⁴⁹ Див.: Йозвяк Р. Похвала Трампу й ігнорування України. Підсумки саміту НАТО в Гаазі. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/pidsumky-samitu-nato-tramp-ukrayina/33454>

787.html; Куренкова О. Більше грошей на Україну, нові оборонні угоди, готовий до діалогу Трамп. П'ять підсумків саміту НАТО в Гаазі для України. URL: <https://suspilne.media/1051699-bilse-grosej-na-ukrainu-novi-oboronni-ugodi-gotovij-do-dialogu-tramp-pat-pidsumkiv-samitu-nato-v-gaazi-dla-ukraini/>

⁵⁰ Сидоренко С., Кізілов Є. У НАТО публічно визнали: Україна повинна мати місце в Альянсі. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2025/10/15/8002900/>

⁵¹ Потехін О., Клименко Ю. Геополітика проти безпеки: союзницьке стримування агресії в Європі ХХ — початку ХХІ ст. К., 2023. С. 474-475.

⁵² Зеленський: Будапештський меморандум "провалився", Україна будує нову архітектуру безпеки. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2025/09/24/7532220/>

REFERENCES

1. Active Engagement, Modern Defence. Strategic Concept for the Defence and Security of the Members of the North Atlantic Treaty Organisation adopted by Heads of State and Government in Lisbon. 19 Nov. 2010. https://www.nato.int/cps/uk/natohq/official_texts_68580.htm?selectedLocale=en [in English].

2. Alliances, Coalitions, and Ententes — The American alliance system: an unamerican tradition. UN REGISTRATION: 12/20/48 No. 324. <https://www.oas.org/juridico/english/sigs/b-29.html> [in English].

3. B-29: Inter-American treaty of reciprocal assistance (Rio treaty). Organization of American States. Retrieved 1 March 2014. <https://www.oas.org/juridico/english/sigs/b-29.html> [in English].

4. Bidochko, L., Zadyraka, K., Pivtorak, O., & Pylypenko, A. ShOS proty vsikh. Propahanda ta svitovi media pro samit v Kytai. <https://ms.detector.media/propaganda-ta-vplyvi/post/38376/2025-09-04-shos-proty-vsikh-propaganda-ta-svitovi-media-pro-samit-v-kytai> [in Ukrainian].

5. Chy bude NATO zbyvaty rosijs'ki litaky-porushnyky: Riutte rozstavyyv aktsenty. <https://www.pravda.com.ua/news/2025/09/23/7532137/> [in Ukrainian].

6. Congressional Record. Proceedings and Debates of the 81st Congress. First Session. Vol. 95. Washington, DC: US Government Printing Office, 1950. Pt. 7. P. 9808; Pt. 8. P. 9880; Pt. 8. P. 9916. <https://archive.org/details/dli.ernet.168429> [in English].

7. Deputy National Security Adviser Samuel Berger to the President, Meeting with the Vice President on Russia and NATO Expansion. Dec 21, 1994. National Security Archive, Gelman Library. The George Washington University. <https://nsarchive.gwu.edu/document/32228-document-5-deputy-national-security-adviser-samuel-berger-president-meeting-vice> [in English].

8. Eichengreen, B. (2008). *The European Economy Since 1945: Coordinated Capitalism and Beyond*. Princeton University Press. https://www.researchgate.net/publication/24117961_The_European_Economy_Since_1945_Coordinated_Capitalism_and_Beyond [in English].

9. Foreign relations of the United States, 1947. Eastern Europe, the Soviet Union. Vol. IV. United States Government Printing Office. Slany, W., & Churchill, R. P. (Eds.), 1972. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1948v04> [in English].

10. How SHAPE took shape. NATO. https://www.nato.int/cps/en/natohq/declassified_142401.htm [in English].

11. Hungary to send 21 more troops to Afghanistan. Archive copy from March 23, 2019 at Wayback Machine. SABA News Agency 27.03.2004. <https://web.archive.org/web/20190323002241/https://www.saba.ye/en/news64848.htm> [in English].

12. Inter-American Treaty of Reciprocal Assistance and Final Act of the Inter-American Conference for the Maintenance of Continental Peace and Security. <https://treaties.un.org/pages/showDetails.aspx?objid=0800000280163387> [in English].

13. International Security Assistance Force (ISAF): Key Facts and Figures Archive copy from January 20, 2022 at Wayback Machine. Official NATO website, August 1, 2013. <https://www.nato.int/isaf/docu/epub/pdf/placemat.pdf> [in English].

14. Joschka, F. Povnennia imperii: iakyj syhnal dlia Yevropy nadislala zustrich Trampa z Putynym. <https://www.eurointegration.com.ua/experts/2025/08/21/7218328/> [in Ukrainian].

15. Jozviak, R. Pokhvala Trampu j ihnoruvannia Ukrainy. Pidsumky samitu NATO v Haazi. <https://www.radiosvoboda.org/a/pidsumky-samitu-nato-tramp-ukrayina/33454787.html> [in Ukrainian].

16. Kennan, George Frost. 861.00/2 - 2246: Telegram. The Charge in the Soviet Union (Kennan) to the Secretary of State. SECRET. Moscow, February 22, 1946. 9 p.m. [Received February 22--3: 52 p.m. <https://nsarchive2.gwu.edu/coldwar/documents/episode-1/kennan.htm>] [in English].

17. Kissinger, H. (1997). *Diplomatija*. Moskva [in Russian].

18. Kazakova, K. Shvetsiia zastosuie sylu, iakscho tse bude neobkhdno: Jonson vidreahuvav na provokatsii RF. https://www.unian.ua/world/atakirosiji-v-shveciji-gotovi-zastosuvati-silu-v-razi-neobhidnosti-13139178.html?utm_source=unian&utm_medium=read_more_news&utm_campaign=read_more_news_in_post [in Ukrainian].

19. Krychkov'ska, U. Tusk: Pol'scha bez summivu bude zbyvaty ob'iekty, iaki porushat' povitrianyj prostir. <https://www.eurointegration.com.ua/news/2025/09/22/7220746/> [in Ukrainian].

20. Kurenkova, O. Bil'she hroshej na Ukrainu, novi oboronni uhody, hotovyj do dialohu Tramp. P'iat' pidsumkiv samitu NATO v Haazi dlia Ukrainy. <https://susplne.media/1051699-bilse-grosej-na-ukrainu-novi-oboronni-ugodi-gotovij-do-dialogu-tramp-pat-pidsumkiv-samitu-nato-v-gaazi-dla-ukraini/> [in Ukrainian].

21. Lowenkron, H. (2025). Trump Questions US Commitment to Defend Allies Before NATO. *Meets Bloomberg* June 24. <https://www.bloomberg.com/news/articles/2025-06-24/trump-questions-nato-s-article-5-depends-on-your-definition> [in English].

22. Memorandum by the Adviser in the Office of Special Political Affairs (Notter) to the Director of the Office of Special Political Affairs (Rush). top secret [Washington,] July 14, 1947. P 578. Foreign Relations of the United States, 1947, Eastern Europe; The Soviet Union, Volume IV. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1947v04/d398> [in English].

23. Memorandum for Secretary of State-Designate Warren Christopher from Lawrence S. Eagleburger, Parting Thoughts: U.S. Foreign Policy in the Years Ahead. Jan 5, 1993. U.S. Department of State, National Security Archive FOIA. <https://nsarchive.gwu.edu/document/29753-document-1-memorandum-secretary-state-designate-warren-christopher-lawrence-s> [in Ukrainian].

24. Milward, Alan S. (1979). *War, Economy, and Society, 1939–1945*. Berkeley: University of California Press, 1979. P.63 <https://archive.org/details/wareconomysociet0000milw> [in English].

25. NATO ne zakhystyt': Zaluzhnyj rozpoviv, chomu Al'ians ne harantuvatyme bezpeku Ukraini. <https://tsn.ua/ato/nato-ne-zahistit-zaluzhnyi-rozpoviv-chomu-alyans-ne-garantuvatime-bezpeku-ukrayini-2796501.html> [in Ukrainian].

26. NATO. Strategic Concepts. https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_56626.htm?selectedLocale=en [in English].

27. Pavliuk, O. Prezydent Latvii: NATO maie prodemonstruvaty sylu u vidpovid' na provokatsii RF. <https://www.eurointegration.com.ua/news/2025/09/23/7220890/> [in Ukrainian].

28. Pivnichnoatlantychnyj dohovor. Vashynhton, okruh Kolumbiia, 4 kvitnia 1949. St. 11. <https://translate.google.com/?hl> [in Ukrainian].
29. Potiekhin, O., & Klymenko, Yu. (2023). *Heopolytika proty bezpeky: soiuznyts'ke strytmuvannia ahresii v Yevropi XX — pochatku XXI st.* Kyiv [in Ukrainian].
30. Presa Brytanii: NATO khoche pidvyschyty vytraty na oboronu. *BBC NEWS* 07.04.2014. https://www.bbc.com/russian/uk/2014/04/140407_brit_press [in Ukrainian].
31. President Harry S. Truman's address before a joint session of Congress, March 12, 1947. Avalon Project [Official website]. http://avalon.law.yale.edu/20th_century/trudoc.asp [in English].
32. Prezydent Chekhii: NATO maie reahuvaty vijs'kovym shliakhom na porushennia z boku Rosii. <https://www.pravda.com.ua/news/2025/09/21/7531765/> [in Ukrainian].
33. Reaktsiia Trampa na drony RF v Pol'schi vyklykala zanepokoiennia v Yevropi. Reuters. <https://www.pravda.com.ua/news/2025/09/14/7530805/> [in Ukrainian].
34. Rubio vyklychuv mozhlyvist' zbyttia litakiv RF, scho porushuiut' povitrianyj prostir NATO. <https://www.pravda.com.ua/news/2025/09/23/7532173/> [in Ukrainian].
35. Samit Shankhajs'koi orhanizatsii spivrobotnytstva v Tian'tszini. <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/samit-shankhayskoyi-orhanizatsiyi-spivrobotnytstva-v-tyantszini> [in Ukrainian].
36. Samit NATO v Haazi: holovni pidsumky, oboronni vytraty j pidtrymka Ukrainy. <https://explainer.ua/samit-nato-v-gaazi-golovni-pidsumky-oboronni-vytraty-j-pidtrymka-ukrayiny/> [in Ukrainian].
37. Secretary Christopher's meeting with President Yeltsin, 10.22.93, Moscow. National Security Archive, Gelman Library. The George Washington University. <https://nsarchive.gwu.edu/document/16380-document-08-secretary-christopher-s-meeting> [in English].
38. Special Message to the Congress on Greece and Turkey: The Truman Doctrine. Harry S. Truman Library & Museum March 12, 1947. <https://www.trumanlibrary.gov/library/public-papers/56/special-message-congress-greece-and-turkey-truman-doctrine> [in English].
39. Sydorenko, S., & Kizilov, Ye. U NATO publichno vyznaly: Ukraina povynna maty mistse v Al'iansi. <https://www.pravda.com.ua/news/2025/10/15/8002900/> [in Ukrainian].
40. Sydorenko, S. Nova skhodynka vijny. Scho ie metoiu RF i chomu NATO ne vvazhaie napadom ataku droniv na Pol'schu. <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2025/09/10/7219899/> [in Ukrainian].
41. *The Brussels Treaty. NATO.* http://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_17072.htm [in English].
42. The Inter-American Treaty of Reciprocal Assistance, September 2, 1947. A Decade of American Foreign Policy: Basic Documents, 1941–1949. Washington, DC: Department of State, 1985. <https://www.jstor.org/stable/2195014> [in English].
43. The North Atlantic Treaty. NATO. http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_17120.htm [in English].
44. Trump Says US Shouldn't Have to Meet NATO 5% Spending Target. *The Defense Post June 21, 2025.* <https://thedefensepost.com/2025/06/21/trump-us-nato-spending/> [in English].
45. Trump zaiavyv, scho NATO maie zbyvaty rosij'ski litaky, iaki porushuiut' povitrianyj prostir. <https://www.pravda.com.ua/news/2025/09/23/7532185/> [in Ukrainian].
46. U.S. Senate Resolution 239 80-th Congress, 2nd Session. The Vandenberg Resolution. Art. 2 https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_17054.htm [in English].
47. Vandenberg, Arthur H. *American foreign policy.* January 10, 1945. In the senate. <https://www.senate.gov/artandhistory/history/resources/pdf/VandenbergSpeech.pdf> [in English].

48. Vtorhnennia vynyschuvachiv RF v Estonii: v NATO poobitsialy rishuchu reaktsiiu. <https://www.pravda.com.ua/news/2025/09/23/7532120/> [in Ukrainian].

49. Williams, Ph. (1985). *The Senate and US Troops in Europe* Palgrave Macmillan UK <https://link.springer.com/book/10.1007/978-1-349-06430> [in English].

50. *Yevroatlantychnе spivrobotnytstvo ta mizhnarodni orhanizatsii: navchal'nyj posibnyk*. (2011). Kyiv [in Ukrainian].

51. Zelens'kyj: Budapeshts'kyj memorandum provalyvsia, Ukraina buduie novu arkhitekturu bezpeky. <https://www.pravda.com.ua/news/2025/09/24/7532220/> [in Ukrainian].

Received: 8.07.2025. Approved: 30.09.2025. Published: 1.12.2025.